

ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИДА БАНДЛИК ВА МЕҲНАТ ОРГАНЛАРИ БИЛАН ҲАМКОРЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Қушбоқов Шохрух Хасан ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси доценти, капитан

Бозорбоев Аврангзеб Нуриддин ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси курсанти, сафдор

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17695045>

ARTICLE INFO

Received: 11th November 2025

Accepted: 12th November 2025

Published: 24th November 2025

KEYWORDS

профилактика инспектори;
бандлик; ишсизлик; меҳнат
органлари; ҳуқуқбузарликлар
профилактикаси; ижтимоий
омиллар; касбий тайёргарлик;
реабилитация; қайта
мослашув; мултидисциплинар
ҳамкорлик.

ABSTRACT

Ушбу ишда профилактика инспекторининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасида бандлик ва меҳнат органлари билан ўзаро ҳамкорлик фаолияти таҳлил қилинади. Тадқиқотда ишсизлик, иқтисодий қийинчиликлар ва ижтимоий номувофиқликнинг ҳуқуқбузарликлар содир этилишига таъсир этувчи асосий омил сифатидаги ўрни ёритилади ҳамда ушбу муаммоларни бартараф этишда бандлик органлари билан профилактика инспектори ўртасидаги интерактив ҳамкорликни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилади. Мавжуд миллий амалиёт ва хорижий тажрибалар асосида шахсни меҳнатга жалб этиш, касбга ўқитиш, қайта тайёрлаш, иш билан таъминлаш ва ижтимоий ҳимоя механизмлари профилактика самарадорлигини оширувчи омиллар сифатида таҳлил қилинади. Тадқиқот натижалари ҳуқуқбузарликларнинг ижтимоий-иқтисодий илдизларини бартараф этишга қаратилган комплекс профилактика моделини шакллантиришда амалий аҳамиятга эга.

Ҳуқуқбузарликларнинг келиб чиқишига таъсир этувчи омиллар кўп қиррали ва мураккаб бўлиб, улар орасида иқтисодий барқарорлик, меҳнатга лаёқатли аҳолининг бандлиги ва ижтимоий ҳимоя тизимининг самарадорлиги алоҳида ўрин тутади. Профилактика соҳасида олиб борилган илмий тадқиқотлар ҳамда миллий амалиёт таҳлили шуни кўрсатадики, ишсизлик, моддий номувофиқлик, касб-ҳунарга эга эмаслик, меҳнат фаолияти ва даромаднинг барқарор эмаслиги ҳуқуқбузарликлар, айниқса қайта жиноят содир этиш эҳтимолини оширувчи асосий омиллардан ҳисобланади. Шу боис ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш соҳасида фаолият юритувчи профилактика инспектори фақат ҳуқуқий тадбирларни амалга оширувчи субъект эмас, балки шахсни ижтимоий-иқтисодий барқарор ҳаётга қайтаришда муҳим вазифани бажарувчи институционал фигура сифатида ҳам намоён бўлади.

Профилактика инспектори фаолиятининг мазмун-моҳиятидан келиб чиқиб, у ҳуқуқбузарликка мойил шахсларнинг ҳаёт тарзи, ижтимоий муҳити, психологик ҳолати, бандлик ва иқтисодий фаоллиги билан боғлиқ муаммоларни мунтазам ўрганиши, уларни бартараф этишда тегишли давлат органлари билан ҳамкорликда иш олиб бориши лозим. Бандлик ва меҳнат органлари билан ўзаро ҳамкорлик профилактика инспекторининг иши самарадорлигини оширувчи муҳим бўғин бўлиб, у орқали шахсларни ишга жойлаштириш, уларни қайта тайёрлаш, касбга ўргатиш, меҳнат фаоллиги учун зарур шарт-шароит яратиш, ижтимоий ҳимоя механизмларини

ишга солиш каби амалиётлар тизимли йўлга қўйилиши мумкин. Ҳуқуқбузарликларнинг кўп қисми ижтимоий-иқтисодий тарзда ночор аҳволга тушиб қолган, барқарор даромад манбаига эга бўлмаган, меҳнат бозорида ўз ўрнини топа олмаган шахслар томонидан содир этилишини ҳисобга олганда, профилактиканинг мазкур йўналишини кучайтириш долзарб вазифа ҳисобланади.

Амалда шунини кузатиш мумкинки, профилактика инспекторининг ишсизлик ва бандлик муаммоларини ҳал этишдаги иштироки ҳали тўлиқ институционаллашмаган. Профилактик ҳисобдаги шахсларни иш билан таъминлаш бўйича ташаббуслар мавжуд бўлса-да, улар кўпинча тизимли эмас, эпизодик тарзда амалга оширилади. Меҳнат органлари базаларидаги маълумотларни профилактика инспекторлари билан тезкор алмашиш механизми тўлиқ йўлга қўйилмаган, ишга муҳтож шахслар учун индивидуал касбий йўналтириш тизими самарасиз бўлиб қолмоқда. Шунингдек, бандликка қаратилган профилактика чораларининг электрон мониторинг механизми мавжуд эмас, натижада ишга жойлаштирилган шахслар устидан назоратда узилишлар юзага келади.

Ўзбекистон Республикасида вояга етмаганлар ва ёшлар орасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикаси давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Ҳуқуқбузарликларнинг муҳим сабабларидан бири – банд бўлмалик, ишсизлик, меҳнат бозорида ўз ўрни топа олмаслик, шунингдек, меҳнат интизомига риоя қилмасликдир. Шу сабабли профилактика инспекторининг (ИИО профилактика катта инспектори ёки вояга етмаганлар иши бўйича инспектори) фаолиятини самарали ташкил этишда Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги, унинг ҳудудий бошқармалари, меҳнат инспекциялари, касб-ҳунар коллежи ва ёшлар иши агентликлари билан тизимли ҳамкорлик муҳим аҳамиятга эга. Мазкур ҳамкорликнинг ҳуқуқий асоси Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 31 декабрдаги 1066-сон қарори билан тасдиқланган Меҳнатни муҳофаза қилиш хизмати тўғрисидаги Низомда белгиланган [1].

Профилактика инспекторининг асосий вазифаларидан бири хавф гуруҳига мансуб шахслар (шу жумладан, вояга етмаганлар, ишсиз ёшлар, пробация назоратидаги шахслар) билан индивидуал профилактика ишларини олиб боришдир. Аммо тажриба шуни кўрсатадики, фақат маънавий-тарбиявий суҳбатлар ёки маъмурий жазо чоралари билан чекланиш етарли эмас. Агар шахс иш билан таъминланмаса, оиласи моддий қийинчиликда бўлса, у қайта ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли юқори бўлиб қолади. Шу нуқтаи назардан, профилактика инспектори бандлик органлари билан фаолиятнинг барча босқичларида – хавфни аниқлаш, профилактик ҳисобга олиш, индивидуал дастур тузиш ва назорат даврида ҳамкорлик қилиши шарт [2].

Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 31 декабрдаги 1066-сон қарорига 5-илова сифатида тасдиқланган Низомда меҳнатни муҳофаза қилиш хизматининг ташкил этилиши ва фаолияти батафсил белгиланган бўлиб, унда меҳнатни муҳофаза қилиш соҳасидаги махсус ваколатли давлат органи сифатида Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги кўрсатилган. Низомнинг 10-бандида Хизмат ўз фаолиятини бошқа давлат органлари ва жамоатчилик назорати органлари билан ҳамкорликда амалга ошириши аниқ белгиланган [1]. Бу норма профилактика инспекторига бандлик ва меҳнат органлари билан ҳамкорлик қилиш учун етарли ҳуқуқий асос беради. Аммо амалиётда бу ҳамкорлик кўпинча формал характерга эга: маълумот алмашиш билан чекланади, қўшма чора-тадбирлар кам ўтказилади, профилактика инспектори бандлик марказларига мурожаат қилганда тезкор жавоб олмайди.

Профилактика инспекторининг ҳуқуқбузар шахсни ишга жойлаштиришдаги роли жуда муҳимдир. Масалан, вояга етмаганлар орасидаги ҳуқуқбузарликларнинг 35–40 % и

моддий аҳвол билан боғлиқ бўлиб, уларнинг аксарияти ишсизлик ёки паст маошли иш билан банд [3]. Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлигининг ҳудудий бўлинмаларида «Ёшлар дафтари», «Аёллар дафтари», «Темир дафтар» каби ижтимоий рўйхатлар мавжуд бўлиб, улардаги шахслар профилактика инспектори назоратида бўлиши мумкин. Аммо ҳозирда маълумотлар базаси бир-бирига уланмаган, шу сабабли профилактика инспектори ўз ҳудудидаги хавfli шахс бандлик марказига мурожаат қилганини билмай қолади. Бу муаммони ҳал қилиш учун ягона электрон платформа яратиш зарур, унда ИИБ, Бандлик вазирлиги ва Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги маълумотлари интеграция қилинади [4].

Бандлик органлари билан ҳамкорликнинг яна бир муҳим йўналиши – меҳнат интизомига риоя қилмайдиган, ишдан бўшатишган ёки иш жойида ҳуқуқбузарлик содир этган шахслар билан ишлашдир. Меҳнатни муҳофаза қилиш хизмати (Низомнинг 4–5-бандлари) корхонада меҳнат интизомини назорат қилади ва агар ходим спиртли ичимлик истеъмол қилган ҳолда ишга келса, иш берувчи уни ишдан бўшатиши мумкин. Бундай ҳолатларда корхона раҳбари томонидан профилактика инспекторига хабар қилиниши керак, чунки ишдан бўшатишган шахс қисқа муддат ичида янги ҳуқуқбузарлик содир этиши эҳтимоли юқори. Афсуски, бундай маълумот алмашиш тизими йўлга қўйилмаган [5].

Такомиллаштиришнинг амалий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

1. Ҳудудий қўшма ишчи гуруҳлар тузиш. Ҳар бир туманда ИИО профилактика инспектори, бандлик бошқармаси мутахассиси, меҳнат инспектори, касб-хунар коллежи вакилидан иборат доимий ишчи гуруҳ ташкил этилиши лозим. Гуруҳ ҳар ойда 1 марта йиғилиб, хавф гуруҳидаги шахсларни ишга жойлаштириш бўйича индивидуал «йўл харитаси»ни тузади.
2. Профилактика инспекторига бандлик марказларида «масъул инспектор» мақомини бериш. Инспектор бандлик марказига келган, ўзи назоратидаги шахс ҳақида тезкор маълумот олиши ва унга устувор тартибда иш таклиф қилинишини таъминлаши керак.
3. Меҳнат ярмаркаларини профилактик мақсадда ўтказиш. Ҳар чорақда профилактика инспектори ташаббуси билан «Хавф гуруҳидаги ёшлар учун меҳнат ярмаркаси» ташкил этилиб, унда корхоналарга солиқ имтиёзлари берилган ҳолда хавfli шахсларни ишга олишга жалб қилиш мумкин.
4. Касбга ўқитиш дастурларини кенгайтириш. Бандлик вазирлигининг Монмартр марказларида қисқа муддатли (3–6 ой) касб курслари мавжуд. Профилактика инспектори ўз ҳудудидаги вояга етмаганлар ва ёшларни ушбу курсларга йўналтириши ва ўқиш даврида уларнинг ҳозиржавишлигини назорат қилиши лозим. Бунинг учун инспекторга Монмартр марказларида доимий кабинет ажратилиши мақсадга мувофиқ [6].
5. Корхоналарда «меҳнат тарбияси» дастурларини жорий этиш. Катта корхоналарда меҳнатни муҳофаза қилиш хизмати (Низомга мувофиқ) мавжуд бўлиб, у профилактика инспектори билан биргаликда пробақиядаги шахсларга «шартли ишга қабул» дастурини амалга ошириши мумкин. Яъни шахс мажбурий тартибда ишга қабул қилинади, лекин меҳнат интизомига риоя қилмаса, пробақия муддати узайтирилади.
6. Электрон маълумот алмашиш тизимини йўлга қўйиш. «Профилактика-2025» ахборот тизимига бандлик вазирлигининг «Ишга марҳамат» платформасини интеграция қилиш орқали профилактика инспектори ўз ҳудудидаги барча ишсиз, лекин хавф гуруҳидаги шахсларнинг ҳаракатини реал вақт режимида кузатиб бориши мумкин.

Профессор А.Қодировнинг таъкидлашича, ҳуқуқбузарликлар профилактикасида ижтимоий-иқтисодий омилларни ҳал қилмасдан туриб фақат маъмурий чоралар билан чекланиш узоқ муддатли натижа бермайди [7]. Шу нуқтаи назардан, профилактика инспекторининг бандлик органлари билан ҳамкорлиги нафақат мажбурий, балки

мақсадли ва натижага йўналтирилган бўлиши керак. Россия Федерациясида 2021 йилдан бери амал қилаётган «Пробация + бандлик» модели шуни кўрсатадики, пробация назоратидаги шахсларнинг 68 % и ишга жойлашганидан кейин қайта жиноят содир этмаган [8].

Хулоса қилиб айтганда, профилактика инспекторининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасида бандлик ва меҳнат органлари билан ҳамкорлигини такомиллаштириш қўйидагилар орқали амалга оширилади:

- ҳуқуқий базани мустаҳкамлаш (Вазирлар Маҳкамаси қарорига ўзгартиришлар киритиб, профилактика инспекторининг бандлик органларидаги мақомини аниқ белгилаш);
- ягона электрон платформа яратиш;
- ҳудудий қўшма ишчи гуруҳлар тузиш;
- мақсадли меҳнат ярмаркалари ва касбга ўқитиш дастурларини йўлга қўйиш;
- корхоналарда меҳнатни муҳофаза қилиш хизматлари билан биргаликда «шартли ишга қабул» механизмларини жорий этиш.

Ушбу чора-тадбирларни амалга ошириш орқали нафақат ҳуқуқбузарликларнинг олди олинади, балки ёшларнинг ижтимоий мослашуви таъминланади, меҳнат бозорида уларнинг ўрни мустаҳкамланади ва жамиятнинг умумий хавфсизлиги ошади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 31 декабрдаги 1066-сон қарорига 5-илова // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 01.01.2019 й., 09/18/1066/2405-сон.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни, 2019-модда // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 2023.
3. Қодиров А. Жиноятчиликнинг ижтимоий-иқтисодий сабаблари ва профилактикаси // Юридик фанлар ахборотномаси. – Тошкент, 2023. – № 2. – Б. 45-52.
4. Ражабов Ш. Рақамли технологиялар ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси // Ўзбекистонда ҳуқуқ ва адолат. – 2024. – № 1. – Б. 112-120.
5. Мирзаев Ф. Меҳнат интизоми ва жиноятчилик профилактикаси // Меҳнат ва ижтимоий ҳимоя. – 2022. – № 4. – Б. 67-73.
6. Абдуллаев Б. Ёшлар бандлиги ва жиноятчиликнинг олдини олиш // Ёш олим. – 2023. – № 3. – Б. 89-95.
7. Қодиров А., Абдураҳмонов Р. Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг замонавий механизмлари. – Тошкент: Академия, 2024. – 245 б.
8. Иванов П.В. Пробация и трудоустройство: опыт Российской Федерации // Вестник института законодательства РФ. – 2023. – № 2. – С. 101-115.